NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDA ODIL PODSHOH TAVSIFI

Tojiddinov Kamoliddin Sadritdin o‘g‘li

Yangi asr universiteti “Lingvistika: arab tili” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Bobojonov G‘ulomjon

Yangi asr universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari birinchi qismining “Odil salotin zikrida” faslini yakunlovchi yetti baytli masnaviy tahlil qilinadi. Masnaviy baytma-bayt sharhlanib, undagi “darveshvash”, “faqr”, “ahli faqr”, “ko‘ngul mulki”, “be-navolar”, “nishot” kabi tayanch tushunchalarning mazmuni ochib berildi. Tahlil natijasida Navoiy tasvirlagan odil hukmdor obrazining asosiy fazilatlari — kamtarlik, insonparvarlik, xalqparvarlik, saxovat va mas’uliyat — hamda ularning jamiyat tinchligi va farovonligi bilan uzviy bog‘liqligi asoslandi. Shoirning adolat, hokimiyat va xalq manfaati haqidagi qarashlarining bugungi kundagi ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati ko‘rsatib berildi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Mahbub ul-qulub”, odil podshoh, masnaviy, adolat, faqr, darveshvashlik, xalqparvarlik, insoniylik, Sulton Husayn Boyqaro.

Аннотация. В статье анализируется семибейтовый маснави, завершающий главу «Об определении справедливых султанов» первой части произведения Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб». Маснави рассматривается побейтно, раскрывается содержание ключевых понятий «дарвешваш», «факр», «ахли факр», «владение сердцем», «бе-нава», «нишот». Обосновываются основные черты образа справедливого правителя — скромность, человечность, забота о народе, щедрость и ответственность, — а также их неразрывная связь со спокойствием и благополучием общества. Показано духовно-воспитательное значение взглядов поэта на справедливость, власть и интересы народа в современных условиях.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Махбуб ул-кулуб», справедливый правитель, маснави, справедливость, факр, дервишество, забота о народе, человечность, Султан Хусейн Байкара.

Annotation. The article analyzes the seven-couplet masnavi that concludes the chapter “On the mention of just sultans” in the first part of Alisher Navoi’s “Mahbub ul-qulub” (“The Beloved of Hearts”). The masnavi is interpreted couplet by couplet, and the meaning of its key concepts — “darveshvash”, “faqr”, “ahli faqr”, “the realm of the heart”, “be-navo”, “nishot” — is explained. The analysis substantiates the main virtues of Navoi’s image of a just ruler — humility, humanity, care for the people, generosity and responsibility — and their inseparable connection with the peace and prosperity of society. The relevance of the poet’s views on justice, power and public welfare for moral education today is shown.

Keywords: Alisher Navoi, “Mahbub ul-qulub”, just ruler, masnavi, justice, faqr, dervish-like humility, care for the people, humanity, Sultan Husayn Bayqara.

Kirish. Alisher Navoiy ijodida adolat, insoniylik, xalq manfaatini ko‘zlash va farovon jamiyat haqidagi qarashlar alohida o‘rin tutadi [5; 9; 10]. Shoirning umri so‘nggida yozilgan “Mahbub ul-qulub” asari ham ana shunday teran fikrlar bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, unda jamiyatdagi turli toifa kishilarining xulq-atvori va vazifalari ma’rifiy-axloqiy nuqtayi nazardan baholanadi [1]. Asar birinchi qismining “Odil salotin zikrida” deb nomlangan faslida Navoiy odil hukmdor qanday bo‘lishi kerakligini tasvirlaydi. Mazkur fikrlar qisqa, ammo mazmunan nihoyatda teran masnaviy bilan yakunlanadi.

Masnaviyda shoir hukmdorning mansabi bilan uning insoniy fazilatlarini yonma-yon qo‘yadi. Unda kamtarlik, xalqparvarlik, saxovat, inson qalbini qadrlash va xalq farovonligi kabi g‘oyalar mujassam. Ushbu maqolaning maqsadi — masnaviyni baytma-bayt tahlil qilib, uning mazmunini bugungi o‘quvchi uchun sodda va tushunarli tilda ochib berish hamda Navoiy yaratgan odil podshoh obrazining asosiy belgilarini aniqlashdan iborat. Tahlilda qiyosiy-tahliliy va izohli-

sharhlash usullaridan foydalanildi, so‘zlar ma’nosi Navoiy asarlari lug‘atlari asosida izohlandi [2; 3].

Asosiy qism. Masnaviyning baytma-bayt tahlili

Birinchi bayt

Ulus podshohi-yu darveshvash,

Anga shohliqdin kelib faqr xush [1].

Navoiy avvalo podshohning ikki xil qiyofasini ko‘rsatadi: u ulus podshohi, ya’ni xalq hukmdori, ayni paytda esa darveshvash — darveshsifat, kamtar va qanoatli inson. Unga “shohlikdan ko‘ra faqr xush” kelishi hukmdorning boylik yoki mansabga berilmasligini anglatadi. Bu yerda “faqr” so‘zini oddiy kambag‘allik ma’nosida emas, balki tasavvufiy ma’noda — dunyoga haddan tashqari berilmaslik, qanoat va kamtarlik ma’nosida tushunish kerak [2; 7].

Navoiy uchun haqiqiy ulug‘lik mansabning kattaligida emas: insonning qadrini uning mansabga erishgandan keyingi xulqi belgilaydi. Katta hokimiyatga ega bo‘lib turib ham o‘zini xalqdan ustun qo‘ymaslik shoir nazarida hukmdorning eng ulug‘ fazilatlaridan biridir.

Ikkinchi bayt

Jahondorlarg‘a sipehr intiboh,

Vale ahli faqr ollida xoki roh [1].

Bu baytda hukmdorning ulug‘ligi va kamtarligi yana bir bor ta’kidlanadi. U boshqa hukmdorlar uchun osmondek yuksak bo‘lsa-da, ahli faqr — kamtar, taqvodor va ma’naviy yuksak kishilar oldida o‘zini yo‘l tuprog‘idek past tutadi. Demak, haqiqiy buyuk inson kim oldida qanday muomala qilishni biladi.

Navoiy bu orqali hukmdorga muhim bir fazilatni yuklaydi — kibrdan uzoq bo‘lishni. Hukmdor odamlarning undan qo‘rqishi bilan emas, balki uning huzurida o‘zlarini erkin va xotirjam his qilishlari bilan ulug‘ bo‘la oladi.

Uchinchi bayt

Jahon mulki ollinda xoshokcha,

Vale bir ko‘ngul mulki aflokcha [1].

Bu bayt masnaviydagi eng chuqur fikrlardan birini ifodalaydi. Navoiy nazarida butun dunyo mulki xas-xashakdek arzimas, ammo bir insonning ko‘ngli osmon qadar ulug‘. Shoir bu yerda moddiy boylik bilan inson qalbini qarama-qarshi qo‘yadi. Podshoh butun mamlakatga ega bo‘lishi mumkin, ammo agar u inson ko‘nglini og‘ritsa, uning boyligi va saltanati ma’naviy jihatdan hech narsaga arzimaydi.

Aksincha, bir insonning ko‘nglini obod qilish juda katta ishdir. Shu bois bu baytni bugungi tilda shunday tushunish mumkin: dunyoni egallashdan ko‘ra inson qalbini asrash muhimroq. Navoiy uchun hukmdorning eng katta mulki ham, aslida, xalqning ko‘nglidir [10].

To‘rtinchi bayt

Bori be-navolar navo-so‘zi ul,

Hamul nav’kim, Shoh Abulg‘ozi ul [1].

Endi shoir hukmdorning xalq oldidagi vazifasini yanada aniqroq ko‘rsatadi. “Be-navolar” — bechora, nochor va muhtoj kishilar [2]. Ular uchun shoh navo-so‘z, ya’ni madadkor va suyanchiq bo‘lishi kerak. Bu fikr Navoiy tasvirlagan odil hukmdor obrazining markaziy jihatlaridan biridir: hukmdorning kuchi kuchsizlarni ezishda emas, ularni himoya qilishda namoyon bo‘ladi. Shu sababli Navoiy uchun podshoh xalqdan uzoqda turuvchi shaxs emas; aksincha, uning zimmasida muhtojlarning holidan xabar olish va ularga yordam berish mas’uliyati bor.

Beshinchi bayt

Kelib ayni inson-u insoni ayn,

Jahon vorisi Shoh Sulton Husayn [1].

Bu baytda Navoiy aniq tarixiy shaxs — Shoh Sulton Husayn, ya’ni Sulton Husayn Boyqaro haqida so‘z yuritadi [4]. Biroq shoir uni avvalo shoh sifatida emas, “inson” sifatida ulug‘laydi. Bu juda muhim jihat: Navoiy nazarida insoniylik hukmdorlikdan ham oldin turadi. Taxt, davlat va hokimiyat odamni o‘z-o‘zidan ulug‘ qilib qo‘ymaydi — insonning asl qadrini uning insoniy fazilatlari belgilaydi.

Shu ma’noda oldingi baytlar bilan bu bayt o‘rtasida uzviy mantiqiy bog‘liqlik mavjud: kamtarlik → insoniylik → xalqparvarlik → haqiqiy ulug‘lik.

Oltinchi bayt

Ki, to bo‘lsa gardung‘a davvorliq,

Anga boqiy o‘lsun jahondorliq [1].

Bu baytda Navoiy shohga ezgu tilak bildiradi. “Gardun” — osmon, “davvorliq” — aylanish demakdir [3]. Ya’ni osmon aylanib turar ekan, uning davlatdorligi davom etsin, degan ma’nodagi duo ifodalanadi. Ammo bu tilakni faqat shoh saltanatining davomiyligi sifatida tushunish bilan cheklanib qolmaslik kerak, chunki butun masnaviy davomida Navoiy hukmdorning davlatini xalq manfaatidan ajratmaydi. Demak, shoirning tilagi — shohning davlati xalqqa yaxshilik keltiradigan davlat bo‘lishidir.

Yettinchi bayt

Xaloyiqqa bu shahdin o‘lsun nishot,

Dame bo‘lmasun xoli andin bisot [1].

Masnaviy aynan xalq haqidagi tilak bilan yakunlanadi. “Nishot” — quvonch, shodlik [2]. Navoiy xalq shohdan quvonch topsin, uning davlati va faoliyati xalq hayotini bir lahza ham yaxshilikdan xoli qilmasin, deya tilak bildiradi. E’tiborli jihati shundaki, masnaviy shohning boyligi yoki saltanatining ulug‘ligi bilan emas, xalqning quvonchi bilan yakunlanadi. Bu esa butun masnaviyning asosiy g‘oyasini ochib beradi: hukmdorning haqiqiy qadri uning xalqiga keltirgan manfaati bilan o‘lchanadi.

Tahlil natijalari va muhokama

Yetti baytni bir butun holda o‘qisak, Navoiy tasvirlagan odil podshohning qiyofasi yanada aniq ko‘rinadi. U:

– kamtar, chunki mansabidan mag‘rurlanmaydi;

– insonparvar, chunki inson ko‘nglini dunyo mulkidan ulug‘ biladi;

– xalqparvar, chunki bechoralarga suyanchiq bo‘ladi;

– saxovatli, chunki muhtojlarni qo‘llab-quvvatlaydi;

– mas’uliyatli, chunki uning davlati xalq manfaatiga xizmat qiladi;

– odil, chunki mamlakatdagi tinchlik va farovonlik uning boshqaruvi bilan bog‘liq.

“Mahbub ul-qulub”ning shu faslidagi keng nasriy tasvirlarda esa bu fazilatlarning amaliy natijalari ham ko‘rsatiladi: qo‘y-qo‘zilar bo‘ridan omon, yo‘lovchilar yo‘lto‘sarlardan xotirjam, savdogarlar tunlari ham bemalol savdo qiladi, masjidlar jamoat bilan, madrasalar ilm ahli bilan to‘ladi, bolalar qo‘rqmay o‘ynaydi, onalar xotirjam alla aytadi [1]. Navoiy she’riyatidagi ramziy obrazlar va badiiy tasvir vositalari haqidagi tadqiqotlar ham shoirning ijtimoiy-axloqiy g‘oyalarni aynan shunday hayotiy manzaralar orqali ifodalashini qayd etadi [6; 8].

Demak, Navoiy nazarida adolatsiz joyda haqiqiy farovonlik bo‘lishi qiyin. Tinchlik, xavfsizlik, ilm, savdo, obodlik va xalqning xotirjamligi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq [11].

Xulosa. Oradan asrlar o‘tgan bo‘lsa-da, ushbu masnaviydagi insoniy mazmun o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Navoiy bizga quyidagi haqiqatlarni eslatadi:

– mansab — mas’uliyat;

– boylik — omonat;

– hokimiyat — xalq oldidagi vazifa;

– buyuklik — kamtarlik bilan go‘zal;

– davlatning qadri esa xalqning tinchligi bilan bilinadi.

Shuning uchun masnaviydagi eng muhim mezon shohning taxti emas, xalqning holidir. Navoiy tasvirlagan odil podshohning eng katta boyligi xazinasi ham, qo‘shini ham emas — uning eng katta boyligi xalqining tinchligi, roziligi va duosidir. Masnaviyning bu g‘oyalari bugungi yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda, ularda adolat, mas’uliyat va insonparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – 14-jild. – Toshkent: Fan, 1998.
2. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug‘ati. 4 jildlik. – Toshkent: Fan, 1983–1985.
3. Navoiy asarlari lug‘ati / Tuzuvchilar: P. Shamsiyev, S. Ibrohimov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1972.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
5. Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi masalalari. – Toshkent, 1963.
6. Is’hoqov Yo. Navoiy poetikasi. – Toshkent: Fan, 1983.
7. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.
8. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979.
9. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
10. Haqqulov I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2007.
11. Zohidov V. Ulug‘ shoir ijodining qalbi. – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.